
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Torner Arís, Bernat; Sainz Gsell, Nora , dir. Emergència climàtica i seguretat humana : un desafiament per al sistema d'estats westfalià. 2023. 33 pag. (Grau en Ciència Política i Gestió Pública)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/301086>

under the terms of the license

**Universitat Autònoma
de Barcelona**

Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia

Treball de Fi de Grau

**Emergència Climàtica i Seguretat Humana: Un
Desafiament per al Sistema d'Estats Westfalià**

Autor: Bernat Torner Arís

Tutora: Nora Sainz Gsell

Data: 23 de maig de 2023

Grau en Ciència Política i Gestió Pública

Vull agrair la tasca dels professors i professores d'aquesta casa dels quals he tingut el plaer d'aprendre. El present Treball de Fi de Grau no és res més que la representació pública del recull d'aprenentatges que he anat adquirint durant els quatre anys de carrera universitària.

Resum: El present treball aborda conjuntament els fenòmens de l'emergència climàtica, la seguretat humana i els conflictes armats. Posant el focus en el cas concret d'Àfrica, el continent més castigat actualment pel canvi climàtic i on es concentren gairebé la meitat dels conflictes armats a escala mundial, l'estudi parteix de la hipòtesi que l'emergència climàtica, com a amenaça per a la seguretat humana, actua com a instigadora de conflictes armats, que tendeixen generalment a adoptar la forma de *noves guerres*. En aquest sentit, la naturalesa multinivell de les *noves guerres* porten a l'estat nació, estructura nuclear de l'ordre internacional liberal, a perdre la capacitat d'exercir el control efectiu sobre el seu propi territori i obren la porta a una profunda re-configuració del sistema internacional sense l'estat nació com a unitat política dominant.

Paraules clau: emergència climàtica, canvi climàtic, seguretat humana, conflictes armats, estat nació, noves guerres, sistema internacional, sistema d'estats westfalià.

Abstract: This paper deals jointly with the phenomena of climate emergency, human security and armed conflicts. Focusing on the specific case of Africa, the continent currently most affected by climate change and where almost half of the world's armed conflicts are concentrated, the study is based on the hypothesis that the climate emergency, as a threat to human security, acts as an instigator of armed conflicts, which generally tend to take the form of *new wars*. In this sense, the multilevel nature of the *new wars* leads the nation state, the nuclear structure of the liberal international order, to lose the capacity to exercise effective control over its own territory and opens the door to a profound reconfiguration of the international system without the nation state as the dominant political unit.

Key words: climate emergency, climate change, human security, armed conflicts, nation state, new wars, international system, Westphalian state system.

Taula de continguts

1. Estat de la qüestió.....	8
2. Proposta metodològica.....	9
3. Marc teòric: Discursos sobre emergència climàtica, seguretat humana i conflictes armats.....	11
4. L'emergència climàtica com a amenaça per a la seguretat humana	15
5. La inseguretat humana derivada de l'emergència climàtica com a instigadora de conflictes armats.....	18
6. L'emergència climàtica i el declivi del sistema d'estats westfalià	22
7. Conclusions	25
Annexos.....	28
Referències	30

El paper del clima terrestre al llarg de la història ha sigut causa, desencadenant i intensificador del declivi i la caiguda de civilitzacions.

Jared Diamond

1. Estat de la qüestió

El canvi climàtic ha esdevingut una emergència global amb efectes que ja són patents a escala planetària (Urrutia 2022)¹. En aquesta tessitura, l'objectiu de l'estudi és abordar la cadena de causalitat entre l'emergència climàtica, fenomen resultant del desafiament que planteja el canvi climàtic, com a amenaça per a la seguretat humana i l'ulterior impacte que aquest pot tenir en la re-configuració del sistema internacional.

El present treball parteix de la hipòtesi que l'emergència climàtica, com a amenaça per a la seguretat humana, actua com a multiplicadora de conflictes violents² i emergeix com a fenomen amb el potencial d'erosionar la capacitat dels estats nació, estructura nuclear del sistema internacional imperant, d'exercir el control efectiu sobre el seu propi territori, sacsejant inevitablement els fonaments del sistema d'estats westfalià i accelerant el seu declivi. Els estats nació westfaliàns es fonamenten en el principi d'autoritat política, seguit de la capacitat de controlar efectivament el seu territori i, per tant, d'ostentar el monopoli de la violència. L'emergència climàtica, com a fenomen amb la potencialitat d'amenaçar la seguretat humana, posa en entredit la capacitat de l'estat nació de protegir a la seva població, obrint la porta a l'aparició de nous conflictes armats³ que li qüestionin el monopoli de l'exercici de la violència, necessari per a la seva pròpia subsistència.

L'estudi desenvolupat en el present treball acadèmic sorgeix de la convicció que és imprescindible apropar-nos a l'estudi de la política i les relacions de poder a escala internacional per a una millor comprensió del món que ens envolta. Vivim en un món profundament interconnectat i, amb l'arribada de la globalització, els problemes locals adopten necessàriament una dimensió global. La problematització

¹ De principi a final, el treball està citat seguint estrictament el model de citació APSA.

² En el present treball, entenem conflicte violent en un sentit ampli, com tot el seguit de conflictes que comprenen el trident de violències conceptualitzades per Johan Galtung (1969): a) violència directa, relacionada amb l'agressió; b) violència estructural, provinent d'estructures socials, polítiques i econòmiques; c) violència cultural, procedent de la imposició d'uns valors o pautes culturals.

³ En el present treball, ens referim a conflicte armat com a tot enfrontament protagonitzat per grups armats regulars o irregulars amb objectius percebuts com a incompatibles en el qual l'ús continuat i organitzat de la violència: a) provoca un mínim de 100 víctimes mortals en un any i/o un greu impacte en el territori i la seguretat humana; b) pretén la consecució d'objectius diferenciats dels de la delinqüència comuna (Escola de Cultura de Pau 2022, 19).

de les interdependències que teixeixen el sistema internacional és un exercici necessari a l'hora de dedicar-nos a l'estudi dels fenòmens internacionals. En aquest sentit, l'emergència climàtica com a amenaça per a la seguretat humana emergeix com a fenomen d'importància capital per a la disciplina de les Relacions Internacionals actualment, en tant que té la potencialitat de provocar profundes transformacions en el sistema.

Amb l'entrada al nou segle, s'ha produït una proliferació d'estudis acadèmics al voltant de les qüestions plantejades en aquest treball. Des d'informes redactats per comissions de les Nacions Unides fins a estudis alertant de les conseqüències humanes del canvi climàtic i pronosticant conseqüències devastadores a mitjà termini per a la seguretat humana a escala global. Una aproximació als conceptes i discursos sobre emergència climàtica, seguretat humana i conflictes és imprescindible per tal de construir la base sobre la qual edificar el present treball.

2. Proposta metodològica

Metodològicament, el procés de recerca ha consistit en una primera etapa d'entrada en contacte amb l'objecte d'estudi que m'ha permès definir més acuradament l'objecte de la recerca. Un cop acotat i determinat clarament el tema sobre el qual volia parlar en el present treball el procés de recerca s'ha articulat al voltant de dos eixos.

2.1. Recerca bibliogràfica

Dur a terme una àmplia recerca bibliogràfica és cabdal per tal d'aprofundir en els principals debats que giren al voltant de l'objecte d'estudi i fixar els punts cardinals del treball a partir dels quals desenvolupar la tesi plantejada. El procés de recerca s'ha articulat engir la llegida atenta de llibres i articles acadèmics amb la finalitat d'establir un marc conceptual ampli, a partir del recull de moltes idees expressades ja per molts autors, tot i que encara no posades en comú, que serveixi de fonament del posterior estudi de casos concrets.

La recerca bibliogràfica parteix de la primera conceptualització del concepte de Seguretat Humana, desenvolupada en el marc de les Nacions Unides (NNUU). Al voltant dels conceptes d'emergència climàtica, seguretat humana i conflictes violents s'han realitzat tant estudis de caràcter qualitatiu com quantitatiu. En el present treball, abordaré detingudament les aportacions científiques que fins al moment s'han fet en relació amb els conceptes objecte d'estudi tant per mitjà d'anàlisis qualitatives com quantitatives, amb l'objectiu d'apropar-nos als fenòmens estudiats des d'aproximacions diferents i complementàries.

2.2. Casos concrets d'estudi

Aprofundir en el coneixement de diferents casos concrets d'estudi amb l'objectiu de reforçar la tesi defensada i demostrar la hipòtesi principal és un pilar fonamental del procés de confecció del treball. El canvi climàtic no afecta tots els indrets del món de la mateixa manera ni amb la mateixa intensitat. Per exemple, el canvi climàtic suposa una greu amenaça per a la seguretat humana i la pobresa a l'Àfrica. A l'Àfrica, on els mitjans de subsistència es basen principalment en recursos dependents del clima, l'efecte del canvi climàtic és –i serà encara més– desproporcionat i greu (Kummsa and Jones 2010). En aquest sentit, posar el focus en l'impacte que el canvi climàtic està tenint en determinats contextos i analitzar-ne les conseqüències humanes, socials i polítiques que comporta ofereix una aproximació empírica a l'objecte d'estudi i esdevé el substrat sobre el qual recolzar la tesi del treball.

Per avançar en aquest sentit, aterraré la nostra anàlisi al context de l'Àfrica, on les poblacions es caracteritzen per una forta dependència respecte a l'agricultura i, en conseqüència, als recursos naturals (Kummsa and Jones 2010). En un primer moment, la previsió era abordar també el context del sud d'Àsia, regió caracteritzada per una important diversitat social, política, ètnica i religiosa. En aquest espai geogràfic la majoria de la població viu en zones rurals i depèn econòmicament de l'agricultura i la pesca, fet que la fa més vulnerable al canvi climàtic i al sorgiment de fenòmens extrems relacionats amb el clima (Nordqvist and Krampe 2018), per això la seva importància analítica. Tanmateix, degut a la

limitació d'espai pròpia d'un Treball Final de Grau, m'he vist obligat a centrar la meva anàlisi en un únic context, l'Àfrica.

A partir de l'anàlisi de les conseqüències del canvi climàtic sobre la seguretat humana per al cas concret d'estudi procuraré quantificar l'increment, o no, de conflictes armats i determinar fins a quin punt el canvi climàtic i la inseguretat humana –com a variables independents– expliquen la variabilitat dels conflictes armats –com a variable dependent– i, per tant, si podem dibuixar una cadena de causalitat entre els tres fenòmens objecte d'estudi per a poder posteriorment determinar la possibilitat del sistema d'estats westfalians de sobreposar-se al fenomen de l'emergència climàtica.

3. Marc teòric: Discursos sobre emergència climàtica, seguretat humana i conflictes armats

El paper del clima terrestre al llarg de la història ha sigut causa, desencadenant i intensificador del declivi i la caiguda de civilitzacions, de les migracions massives de pobles i de violents conflictes i guerres (Diamond 2005). A l'era de l'antropocè, l'emergència climàtica és un fenomen que irromp amb força. Les conseqüències de la revolució industrial i tecnològica, sota la tutela del dogma del creixement infinit propi de l'ordre internacional liberal, comencen a emergir i a tenir implicacions per a la vida humana. La nostra pròpia petjada ens retorna ara com un bumerang, convertint l'esdevenir de la humanitat en una creixent lluita per a la supervivència. En molts indrets del món, l'escassetat de recursos, les migracions forçades per causes climàtiques i el consegüent increment dels conflictes armats són el pa de cada dia.

El 2007, el Grup Intergovernamental d'Experts sobre el Canvi Climàtic (IPCC) va declarar que

“l'escalfament del sistema climàtic és inequívoc, com demostren ara les observacions de l'augment de les temperatures mitjanes mundials de l'aire i els oceans, el desglaç generalitzat de la neu i el gel i l'augment del nivell

mitjà mundial del mar”⁴ (Intergovernmental Panel on Climate Change 2007, 2).

El fenomen de l'emergència climàtica planteja reptes transcendents per a la comunitat internacional: s'erigeix com a amenaça contra la seguretat humana amb el potencial de provocar profundes transformacions en el sistema. La inseguretat humana derivada de l'amenaça que representa el canvi climàtic pot augmentar el risc de conflictes armats i de revoltes que posin en escac la capacitat dels estats nació westfalians de mantenir el monopoli de la violència i d'exercir el control efectiu sobre el seu propi territori. La relació causal entre els tres fenòmens objecte d'estudi han estat àmpliament estudiats per la literatura. Segons Barnett i Adger (2007), existeixen dues grans vies a través de les quals el canvi climàtic podria estimular els conflictes violents. Per una banda, segons la primera via, el conflicte podria sorgir per canvis en l'economia política dels recursos energètics, degut a les mesures paliatives per a reduir les emissions dels combustibles fòssils. Per altra banda, la segona via, desenvolupada per importants estudis sobre la seguretat humana, assumeix la perspectiva d'un conflicte estimulat pels canvis en els sistemes socials impulsats pel canvi climàtic real o percebut.

El concepte de seguretat humana va sorgir de la necessitat d'anar més enllà de la seguretat nacional i d'avançar cap a una concepció més àmplia de la seguretat. A grans trets, la seguretat humana es desenvolupa com a concepte integral de seguretat i exigeix un canvi de paradigma, de la seguretat de l'estat a la seguretat de les persones, tant d'individus com de comunitats (Acharya 2001). El Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD), en el seu *Informe sobre desenvolupament humà* de 1994, va definir la Seguretat Humana com un canvi de paradigma de la seguretat: de basar-se exclusivament en la seguretat nacional, a posar un èmfasi molt major en la seguretat de les persones. Segons el PNUD, la seguretat humana

“no és un concepte defensiu, com ho són la seguretat territorial o militar.

Per contra, la seguretat humana és un concepte integrador. Reconeix el

⁴ Totes les traduccions de textos literals d'autors que apareixen al llarg del treball han estat confeccionades amb el màxim rigor i responsabilitat.

caràcter universal de les reivindicacions vitals. Està immersa en el concepte de solidaritat entre la gent. No es pot provocar per la força, d'un exèrcit oposat a un altre exèrcit. Pot fer-se realitat només si es concorda que el desenvolupament ha de fer participar a tota la gent” (United Nations Development Programme 1994, 27).

En aquest sentit, l'aleshores Secretari General de les Nacions Unides, Ban Ki-moon, va plantejar més d'una dècada després el debat de la seguretat humana en els següents termes:

“La seguretat humana com a enteniment fonamental que els governs conserven el paper primordial de garantir la supervivència, el manteniment i la dignitat dels seus ciutadans [...] Amenaces com les catàstrofes naturals, els conflictes violents i el seu impacte en la població civil, així com les crisis alimentàries, sanitàries, financeres i econòmiques, tendeixen a adquirir dimensions transnacionals que van més enllà de les nocions tradicionals de seguretat. Encara que la seguretat nacional continua sent fonamental per a la pau i l'estabilitat, cada vegada es reconeix més la necessitat d'ampliar el paradigma de la seguretat” (United Nations 2010, 1).

La identificació d'amenaces transfrontereres per a la seguretat de les persones va forçar un canvi de paradigma i va propiciar l'emergència d'una concepció de seguretat també necessàriament àmplia i transfronterera. Al debat polític desenvolupat en el marc de les Nacions Unides el discurs científic sobre la seguretat humana i els esforços científics per a definir aquest concepte s'han centrat principalment en la categorització de tres pilars de la seguretat humana: (1) *llibertat per a viure sense por* en el context dels conflictes violents i del dret humanitari; (2) *llibertat enfront de la misèria* en el context de l'agenda de desenvolupament humà; i (3) *llibertat per a viure amb dignitat* (United Nations 2010).

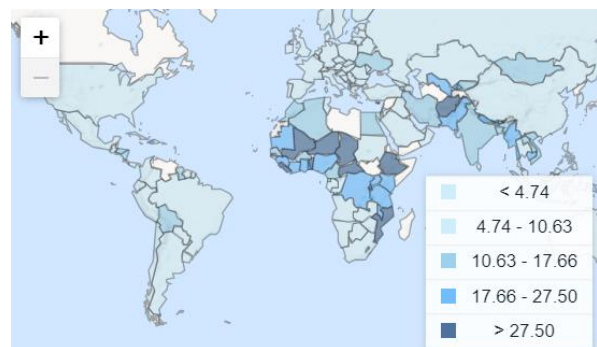
L'incipient desenvolupament d'estudis científics apuntant al potencial devastador del canvi climàtic, principalment en el context de poblacions empobrides i amb menys capacitat d'adaptació a les alteracions mediambientals, va precipitar la conceptualització de l'emergència climàtica com a amenaça per a la seguretat humana. El 2005, un informe de l'Institut de Medi Ambient i Seguretat Humana de

la Universitat de les Nacions Unides (UNU-EHS) va suggerir com a quart pilar de la seguretat humana la (4) *llibertat enfront d'impactes no previstos*, posant el focus en “reduir la vulnerabilitat de les societats davant amenaces naturals i antropogèniques” amb l'objectiu de “millorar la base de coneixements per a l'avaluació de la vulnerabilitat i la capacitat de reacció de les societats que s'enfronten a perills naturals i d'origen humà” (Brauch 2005, 28).

Segons el context, el canvi climàtic afecta la seguretat humana de manera diferent.

Arreu del món, el grau de dependència de les poblacions respecte als recursos naturals sensibles al canvi climàtic varien considerablement. A diferència de la majoria de països desenvolupats on l'agricultura representa menys del 10.63% del PIB, hi ha països on l'agricultura representa més del 27.50%, és a dir, que les seves economies

Mapa 1. Agricultura, Silvicultura i Pesca (% del PIB)

Font: (World Bank 2022)

depenen en gran mesura dels recursos naturals (vegeu Mapa 1). En la major part del món, els efectes del canvi climàtic en els sistemes socioecològics prenen –i, sobretot, prendran– la forma tant d'intensos canvis de temperatura i precipitacions anuals, com de freqüents inundacions, sequeres, tempestes i ciclons, incendis, onades de calor i epidèmies (Barnett and Adger 2007). En aquesta tessitura, l'elevat grau de dependència de les persones respecte a les formes de capital natural sensibles al clima les predisposa –i les predisposarà– a ser més vulnerables enfront dels efectes del canvi climàtic, representant una major amenaça per a la seguretat humana. Des de 2008, més de 318 milions de persones s'han vist desplaçades per desastres climàtics, la qual cosa equival a una persona desplaçada cada segon (Internal Displacement Monitoring Centre 2021). Així, el canvi climàtic té una enorme interconnexió antropogènica, exacerbant les vulnerabilitats mediambientals, econòmiques i socials (Brown 2007). El fenomen del canvi climàtic té el potencial de desplaçar poblacions a la marginació mediambiental, tenint importants implicacions per a la seguretat humana i el risc de conflicte armat. El desplaçament ocasionat pel canvi climàtic és una forma de migració forçada,

obligant a persones a fugir involuntàriament de la seva terra natal, rebent l'estatus de refugiats climàtics.⁵ La migració forçada sol considerar-se un mecanisme clau d'inducció de conflictes violents (Reuveny 2007), atès que les persones desplaçades generalment busquen abastir-se dels recursos del país de destí, desembocant en una competència pels recursos i tensions ètniques, així com conflictes per l'ús de la terra entre les persones migrades i la comunitat d'acollida (Scheffran et al. 2012).

Gran part de la literatura que ha abordat les connexions entre el canvi climàtic i els conflictes armats concorda que la relació entre ambdós fenòmens no és sempre directa. Tanmateix, és indiscutible que molts dels factors que augmenten el risc de guerra civil i altres conflictes violents són sensibles al canvi climàtic (Adger et al. 2014), fet que evidencia que el canvi climàtic juga un paper molt important com a facilitador del sorgiment de conflictes armats, malgrat relacionar-s'hi indirectament.

Arribats a aquest punt, podem intuir un nexa d'unió causal entre els fenòmens objecte d'estudi: l'emergència climàtica, la (in)seguretat humana i l'augment dels conflictes armats. No obstant això, identificar una cadena de causalitat entre ells no és suficient per validar-la. Els capítols següents avancen en la direcció de demostrar la causalitat entre els tres fenòmens estudiats.

4. L'emergència climàtica com a amenaça per a la seguretat humana

L'emergència climàtica és un fenomen global, però les conseqüències, a tots els nivells, afecten asimètricament a diferents territoris del globus. En aquest cas, la relació entre la contribució, en nivells de contaminació, al canvi climàtic i el cost a pagar és inversament proporcional. Paradoxalment, els països responsables de gran part de les emissions d'efecte hivernacle no són precisament els que en paguen més les conseqüències. En el context d'Àfrica, malgrat ocasionar menys del 4% de les

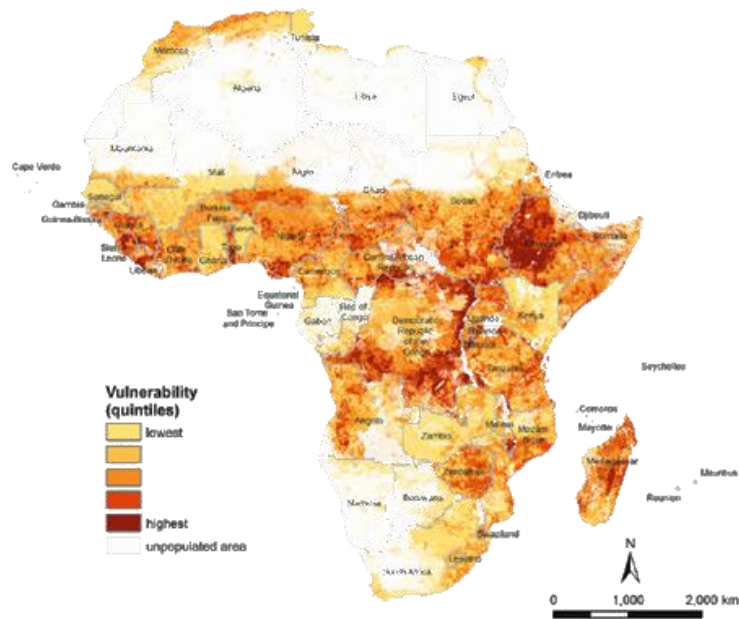
⁵ En paraules d'El-Hinnawi (1985), els refugiats climàtics són "les persones que s'han vist obligades a abandonar el seu hàbitat tradicional, temporal o permanentment, a causa d'una alteració ambiental acusada (natural i/o provocada per l'home) que posa en perill la seva existència i/o afecta greument a la seva qualitat de vida" (4-5).

emissions mundials de gasos d'efecte d'hivernacle, és el continent més afectat pel canvi climàtic a causa de la seva excessiva dependència de l'agricultura de secà, la seva pobresa generalitzada i la seva escassa capacitat d'adaptació al canvi climàtic (African Partnership Forum 2007). En aquest sentit, des de la perspectiva de la seguretat humana, el canvi climàtic ja no pot considerar-se únicament una preocupació mediambiental, perquè també es converteix en una gran amenaça per al desenvolupament sostenible i la reducció de la pobresa (Kumssa and Jones 2010), en tant que afecta greument a les persones que depenen dels recursos naturals renovables per a la seva subsistència.

4.1. Àfrica: Riscos i vulnerabilitats respecte al canvi climàtic

L'Àfrica és reconegut com un dels continents més vulnerables al canvi climàtic. Per una banda, la vulnerabilitat del continent s'explica per la seva situació geogràfica, on els efectes físics del canvi climàtic es preveu que siguin dels més greus del planeta. Per altra banda, la literatura que s'ha ocupat àmpliament sobre la qüestió afegeix que la seva vulnerabilitat també es deu en gran mesura a l'escassa capacitat d'adaptació al canvi climàtic de molts estats africans, fruit de problemes econòmics, socio-sanitaris, d'infraestructures i governança (Scheffran et al. 2012). En aquest sentit, a partir del creuament de quatre variables relatives a indicadors totals de vulnerabilitat (exposició als riscos climàtics, densitat de població, capacitat de resiliència de les comunitats, i governança i violència política) Scheffran et al. (2012) han confeccionat un model d'anàlisi sobre el grau de vulnerabilitat al qual estan exposats els diferents territoris africans (vegeu Mapa 2).

Mapa 2. Vulnerabilitat respecte al canvi climàtic a l'Àfrica

Font: (Scheffran et al. 2012)

Segons els resultats del model compost de vulnerabilitat a l'Àfrica (vegeu Mapa 2), les zones de major vulnerabilitat són Madagascar, la costa d'Àfrica Occidental, la costa de Nigèria, Etiòpia i parts de la República Democràtica del Congo. A Madagascar, la vulnerabilitat es deu principalment a l'exposició a ciclons, incendis forestals i la pujada del nivell de la mar en zones costaneres de baixa altitud densament poblades. De la mateixa manera que les regions costaneres de molts estats d'Àfrica Occidental, especialment vulnerables també degut a l'exposició de les zones de baixa altitud i als incendis forestals (Scheffran et al. 2012).

Les conseqüències del canvi climàtic per a la seguretat humana a l'Àfrica s'expressa de diverses maneres i diferent a cada regió dins també del mateix continent. El 2007, amb motiu de la celebració de la vuitena trobada de l'African Partnership Forum, la mateixa organització va desenvolupar un informe sobre els efectes del canvi climàtic a l'Àfrica. L'informe comença apuntant que “el canvi climàtic és una greu amenaça per al creixement i el desenvolupament sostenibles d'Àfrica i per a la consecució dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni: és necessari actuar amb urgència” (African Partnership Forum 2007, 3), sentència que obre la porta al posterior desenvolupament de manera detallada dels riscos i vulnerabilitats del continent respecte al canvi climàtic.

Taula 1. Riscos i vulnerabilitats d'Àfrica respecte al canvi climàtic

01	Agricultura i seguretat alimentària	Més del 95% de l'agricultura africana és de secà. S'espera que disminueixin la superfície apta per a l'agricultura, la durada de les temporades de cultiu i el potencial de rendiment. Això afectaria negativament la seguretat alimentària i agreujaria la malnutrició.
02	Escassetat d'aigua	Tres quartes parts dels països africans es troben en zones vulnerables respecte a la reducció de les precipitacions. Per a 2020 entre 75 i 250 milions de persones estaran exposades a un augment de l'estrès hídric a causa del canvi climàtic.
03	Inundacions	Un dels efectes del canvi climàtic és que augmentarà la intensitat i freqüència de les inundacions. Les recents inundacions en països del sud d'Àfrica han destruït propietats i desplaçat a persones.
04	Increment de les malalties	Àfrica ja és vulnerable a una sèrie de malalties sensibles al clima, com la febre de la vall del Rift; el còlera, associat tant a les inundacions com a les sequeres; i la malària.
05	Augment del nivell de la mar	Més d'una quarta part de la població africana viu a menys de 100 quilòmetres de la costa, i les projeccions apunten que el nombre de persones exposades al risc d'inundacions costaneres augmentarà d'1 milió el 1990 a 70 milions el 2080.

Font: (African Partnership Forum 2007).

El canvi climàtic té el potencial d'amenaçar seriosament la seguretat humana de les poblacions africanes mitjançant la provocació, principalment: d'inseguretat alimentària, pel fet que el 95% de l'agricultura africana és de secà; escassetat d'aigua, ja que la considerable reducció de les precipitacions poden portar a causar importants disminucions d'aigua als rius; importants inundacions, a conseqüència de la variabilitat del clima; increment de malalties, atès que les poblacions africanes ja són actualment vulnerables a un seguit de malalties sensibles al clima; i un considerable augment del nivell de la mar, amb els territoris costaners com a principals afectats (vegeu Taula 1).

5. La inseguretat humana derivada de l'emergència climàtica com a instigadora de conflictes armats

Segons les NNUU (2021), el 70% dels països més vulnerables al canvi climàtic es troben també entre els més fràgils políticament i econòmicament. En aquest sentit, malgrat que el canvi climàtic no sigui sempre una causa directa de conflicte, és considerat un multiplicador i amplificador dels riscos existents per a la pau i el desenvolupament, afectant de manera desproporcionada persones que ja es troben

en situacions de vulnerabilitat, incloent-hi les afectades per conflictes armats i pobresa (Urrutia 2022).

Des de la perspectiva de la seguretat humana com a instrument d'anàlisi, els fenòmens de l'emergència climàtica i la inseguretat humana resultant tenen devastadores conseqüències per a les poblacions afectades en tant que esdevenen instigadores de múltiples formes de conflictes violents, des de conflictes en els quals s'usa la violència de manera explícita –conflictes armats i guerres, entre d'altres– fins a conflictes en els quals l'ús de la violència només s'expressa implícitament, és a dir, exercida per l'estructura (Galtung 1969) –la pobresa, la fam i el deteriorament dels ecosistemes, entre d'altres. Arribats a aquest punt, partint d'un interès estrictament analític, prendrem com a referència per a continuar desenvolupant el treball els conflictes de tipus armat, ja que la seva forma ben definida ens facilita quantificar-los i utilitzar les dades recollides en la direcció de demostrar, o no, empíricament la hipòtesi plantejada.

5.1. Àfrica: Emergència climàtica i conflictes armats

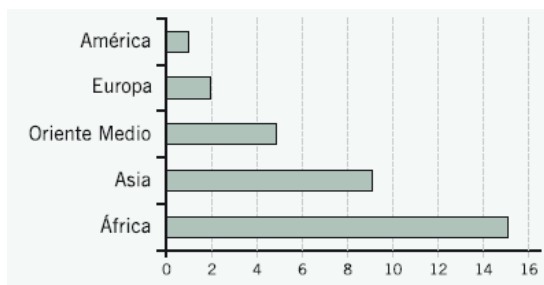
Mapa 3. Conflictes armats a l'Àfrica el 2021

Font: (Escola de Cultura de Pau 2022)

Segons l'Escola de Cultura de Pau (2022), Àfrica concentra pràcticament la meitat dels conflictes armats a escala global, amb 15 de 32 casos totals (47%) –la base de dades de l'Escola de Cultura de Pau (2022) contempla Egipte com a pertanyent a l'Orient Mitjà. En matèria de conflictivitat armada, la pràctica totalitat dels conflictes armats registrats a l'Àfrica són de caràcter intern internacionalitzat⁶, motivats principalment per les aspiracions a un canvi de govern o de sistema i les demandes d'autogovern o identitàries. No obstant això, en la meitat dels casos registrats –vuit, equivalents a 53%– també s'identifiquen motivacions relatives al control de recursos, dimensió fortament relacionada amb el fenomen del canvi climàtic i la situació d'emergència que se'n deriva. L'Àfrica és el continent on la lluita per al control de recursos té el pes més significatiu comparativament, aspecte que coincideix amb el fet que el continent africà també és el més vulnerable respecte al canvi climàtic. A més, els països on es desenvolupen conflictes armats són els mateixos que registren valors de l'IDH més baixos (United Nations Development Programme 2020)⁷.

Gràfic 1. Distribució regional del nombre de conflictes armats en 2021

Font: (Escola de Cultura de Pau 2022)

⁶ Entenem els conflictes armats interns internacionalitzats com aquells en els quals alguna de les parts contendents és forana, i/o quan l'enfrontament s'estén al territori de països veïns. Per a considerar un conflicte armat com a intern internacionalitzat també es té en compte el fet que els grups armats tinguin les seves bases militars als països veïns i llancin els seus atacs des d'aquests (Escola de Cultura de Pau 2022).

⁷ Per a més informació, vegeu Annex B.

conseguint marginalització de la població, fins al punt que gairebé la meitat de la població, 5.9 milions de persones, necessiten actualment assistència humanitària.

En la mateixa direcció, Nigèria és protagonista d'un conflicte armat motivat per qüestions identitàries i també pel control de recursos. La violència exercida té les seves arrels en la competència per als recursos entre les comunitats ramaderes fulbe i les comunitats agrícoles haussa (Escola de Cultura de Pau 2022), pertanyents a grups ètnics majoritaris al territori. L'estrès climàtic al qual està sotmesa la població i l'elevat grau de vulnerabilitat respecte al canvi climàtic (vegeu Mapa 2) alimenta el sorgiment de conflictes intercomunitaris, que recorren generalment a la violència armada per a fer front a l'escassetat de recursos derivada de les tensions climàtiques.

No obstant això, els efectes del canvi climàtic no es tradueixen únicament en la instigació de conflictes armats, sinó que també limiten dramàticament la construcció de la pau⁸ i el desenvolupament d'un país, en tots els àmbits. En aquest sentit, es produeix un procés cíclic en què la situació de vulnerabilitat de la població i l'existència de conflictes armats es retroalimenten mútuament dificultant de manera important la seva superació.

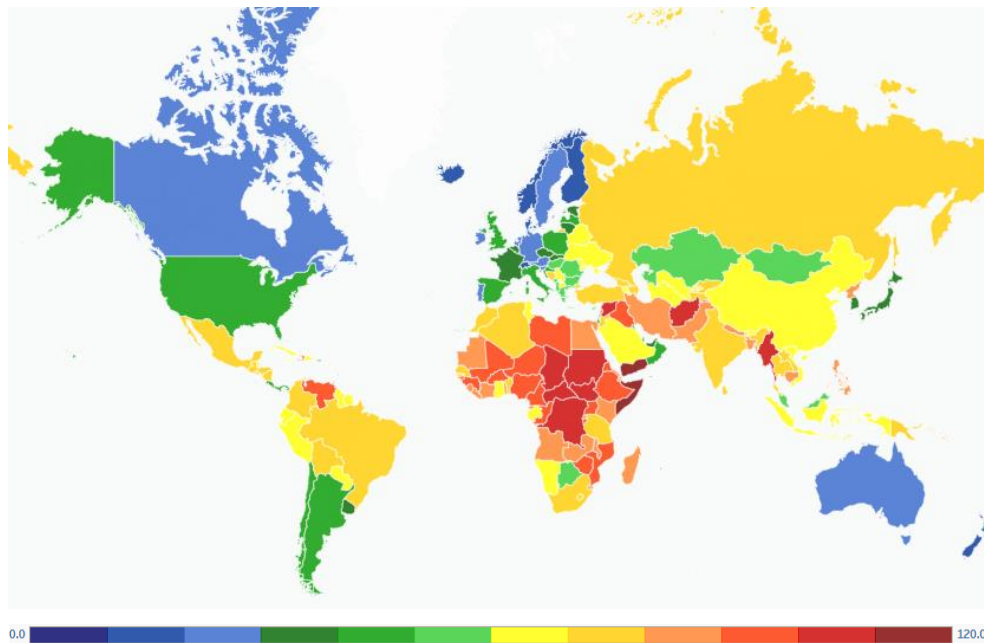
6. L'emergència climàtica i el declivi del sistema d'estats westfalià

El caràcter polièdric i cada vegada més complex dels conflictes armats ens impossibiliten determinar l'existència d'un únic factor desencadenant. La tendència dels conflictes armats a la internalització, la diversificació d'actors participants i la fragmentació dels pols que exerceixen la violència, obren la porta a aprofundir en la crisi de legitimitat dels estats nació. En aquest sentit, Mary Kaldor (2005) desenvolupa el concepte de *noves guerres* per a definir els nous rostres que adopta la violència i els conflictes armats. La majoria dels conflictes armats actualment s'inscriuen dins el nou concepte emergent de *noves guerres*, ja que es tracta de conflictes intraestatals que es caracteritzen per un context socioeconòmic de fallida

⁸ Entenem construcció de pau com una estratègia comprensiva (multidimensional, global) que engloba, genera i sosté la gamma completa de processos, enfocaments i fases necessàries per a transformar un conflicte en unes relacions més pacífiques i sostenibles (Lederach 1998).

de l'estat i una transformació social conduïda per la globalització i el liberalisme econòmic que erosionen les capacitats de l'estat, la seva autoritat i la possibilitat de distribuir recursos públics (Kaldor 2005). En aquest context, l'estat perd el monopoli de la violència a conseqüència de l'emergència d'actors no estatals i el buit de poder estatal representa una oportunitat per a grups criminals i per a l'extensió d'una violència generalitzada, consolidant un inevitable procés de privatització de la violència (Newman 2004). Aquesta situació s'aguditza de manera important en el context africà pel fet que la majoria d'estats africans on es desenvolupen conflictes armats són *estats fràgils*⁹ (vegeu Mapa 5), que s'emmarquen en la categoria desenvolupada per Robert Cooper (2002) d'*estats pre-moderns*.

Mapa 5. Fragilitat al món, 2022

Font: (Fund for Peace 2022)

Tradicionalment, la violència ha servit a l'estat per a construir-se a si mateix i reforçar el control sobre el seu propi territori (Tilly 2007), és a dir, l'estructura nuclear del sistema d'estats nació westfalià s'ha construït i reproduït en base a l'exercici incontestable de la violència i la seva monopolització per part de

⁹ Estat amb limitacions importants per a exercir les funcions administratives que li són pròpies, projectar l'autoritat a través de les seves institucions entre la ciutadania i controlar el territori, tant a l'interior com a l'exterior de les fronteres (Fund for Peace 2022).

l'autoritat estatal. Per això, l'evolució dels conflictes armats cap a la internalització i la transformació de les formes d'exercici de la violència –derivada de la naturalesa multinivell de les *noves guerres*– priva precisament a l'estat d'un dels seus pilars constitutius. Així doncs, la violència de les *noves guerres*, en lloc de servir per a construir l'estat, segons apuntava Tilly (2007), exacerba la seva pròpia desaparició (Kaldor 2005). En difuminar-se el paper de l'estat, nous actors emergeixen per a disputar el control del territori i competir pels recursos, situació aguditzada en els contextos on el canvi climàtic impacta més virulentament.

L'Àfrica és el continent on els efectes del canvi climàtic afecten de manera més severa, però, tal com apunta l'IPCC (2007), malgrat que els efectes del canvi climàtic variaran d'una regió a una altra, és molt probable que el canvi climàtic “imposi costos anuals nets que augmentaran amb el temps a mesura que s'incrementin les temperatures globals” (Intergovernmental Panel on Climate Change 2007, 17), exposant no només les regions del sud-global, sinó a tot el planeta. En aquest sentit, gairebé totes les regions europees també es veuran afectades negativament per algunes de les futures repercussions del canvi climàtic, accentuant les diferències regionals en funció dels recursos i actius naturals d'Europa. Segons les previsions, la gran majoria dels organismes i ecosistemes del continent també tindran dificultats per a adaptar-se al canvi climàtic, malgrat la seva major capacitat de resiliència climàtica (Intergovernmental Panel on Climate Change 2007).

D'aquesta manera, l'increment de les temperatures i la proliferació de fenòmens meteorològics extrems, si no es reverteix la situació d'emergència climàtica, acabaran també afectant les poblacions del nord-global, representant una amenaça per a la seva seguretat humana amb greus conseqüències en relació amb l'increment de la conflictivitat i la competència pels recursos. Així, no podem descartar que, a llarg termini, l'exposició als efectes del canvi climàtic obrin la porta a l'aparició d'un nou escenari a les regions del nord-global en què aflorin nous conflictes armats motivats per la competència pels recursos.

La deriva dels estats africans cap a la fragilitat (vegeu Mapa 5) s'explica en gran part per la vulnerabilitat del continent respecte als canvis en les condicions climàtiques, fenomen que acabarà afectant també els estats desenvolupats del nord-global (Intergovernmental Panel on Climate Change 2007; 2023)¹⁰. En aquest sentit, l'Àfrica no és un cas aïllat lluny de les nostres fronteres, sinó que anticipa la deriva que amb tota probabilitat prendrà el nord-global a mesura que s'aguditzi l'emergència climàtica a escala planetària. Així doncs, prenent el cas d'Àfrica analitzat detalladament al llarg d'aquest treball com a arquetip, els estats nació desenvolupats també avançaran cap a una situació de fragilitat mentre l'emergència climàtica continuï asseverant-se i incidint en la profundització de conflictes armats –adoptant la forma de *noves guerres*– arreu del planeta.

7. Conclusions

L'emergència climàtica és un fenomen que durant les últimes dècades ha ocupat la primera plana de l'agenda internacional, atès que representa una seriosa amenaça per a la seguretat humana arreu del planeta. El caràcter global del fenomen en qüestió ha afavorit la seva problematització i importància per a la societat internacional perquè ja no planteja reptes només als països del sud-global, sinó que el nord-global en pateix també les conseqüències, malgrat que amb menys intensitat, gràcies a la seva major capacitat de resiliència climàtica.

La columna vertebral del present treball ha girat al voltant de l'objectiu d'aprofundir, a partir d'una recerca bibliogràfica exhaustiva, en el coneixement de les conseqüències del canvi climàtic des de la perspectiva acadèmica de les Relacions Internacionals. Així doncs, m'he proposat contribuir a l'estudi del fenomen en qüestió a partir de l'anàlisi del seu potencial transformador, no necessàriament en sentit positiu, del sistema internacional. Metodològicament, després de situar el debat al voltant dels principals discursos que defineixen els tres conceptes amb els quals pretenia treballar –emergència climàtica, seguretat humana i conflictes armats–, he abordat la relació de l'emergència climàtica, fenomen fruit

¹⁰ Per a més informació, vegeu Annex A.

del desafiament que planteja el canvi climàtic com a amenaça per a la seguretat humana i el successiu impacte que la inseguretat humana resultant pot arribar a tenir en la re-configuració del sistema internacional. Per a recolzar l'anàlisi amb evidències empíriques i contrastables, he posat el focus en el context d'Àfrica, continent més afectat actualment pel canvi climàtic i on existeix una major presència de conflictes armats. A partir de l'exercici d'abordar, per una banda, la vulnerabilitat respecte al canvi climàtic i, per altra banda, la presència i principal motivació de la majoria dels conflictes armats al continent, he creuat les variables per a determinar si existeix entre elles una correlació significativa. Segons els resultats de l'anàlisi, puc afirmar que hi ha una correlació significativa entre ambdues variables, malgrat que no determinant. La majoria dels països africans amb conflictes armats dins les fronteres se situen propers als quintils més elevats, que estipulen que existeix una situació de vulnerabilitat respecte al canvi climàtic més aguda i severa (vegeu Mapa 4).

Si no es reverteix la situació d'emergència climàtica, els efectes del canvi climàtic acabaran també afectant directament als països del nord-global (Intergovernmental Panel on Climate Change 2007; 2023) i a la seguretat humana de les seves poblacions. En aquesta tessitura, s'obre la porta a la previsible aparició, a llarg termini, d'un nou escenari als països desenvolupats d'increment de la conflictivitat i de sorgiment de conflictes armats dins les fronteres dels estats i fora dels marges de l'autoritat estatal, a causa de la guerra oberta per al control dels recursos, amenaçant la pervivència de l'estat nació westfalià, construït i reproduït precisament a força d'exercir de manera incontestable la violència i de monopolitzar-la.

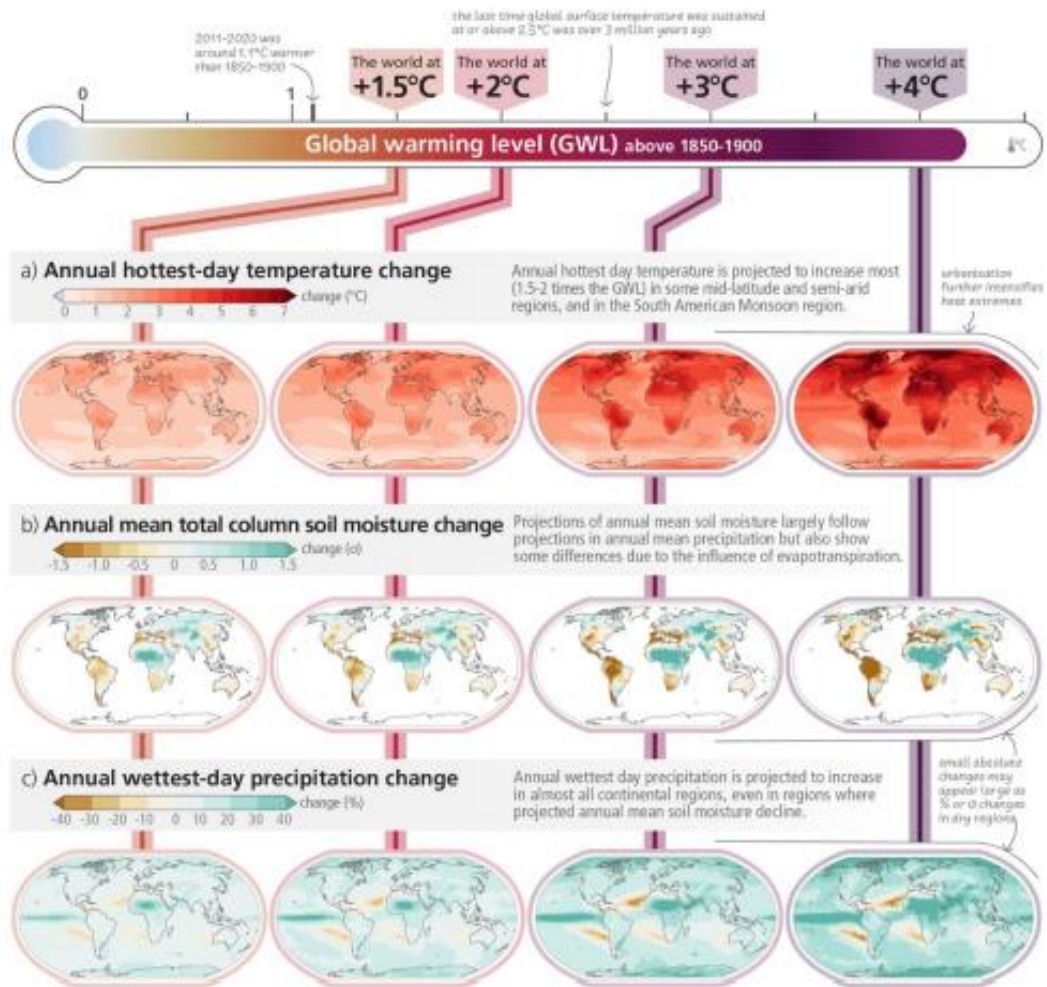
A tall de conclusió, amb els papers sobre la taula no podem determinar si l'ordre internacional liberal i el seu pilar fonamental, l'estat nació westfalià, es troben en un punt de no retorn que avança cap al seu dramàtic naufragi, tal com plantejava la hipòtesi de partida, però, si més no, podem sentenciar que l'emergència climàtica, tot i no deixar-lo tocat de mort, té el potencial suficient per a transformar

profundament el sistema internacional i precipitar-lo cap a una inevitable reconfiguració sense l'estat nació com a unitat d'organització política dominant.

Annexos

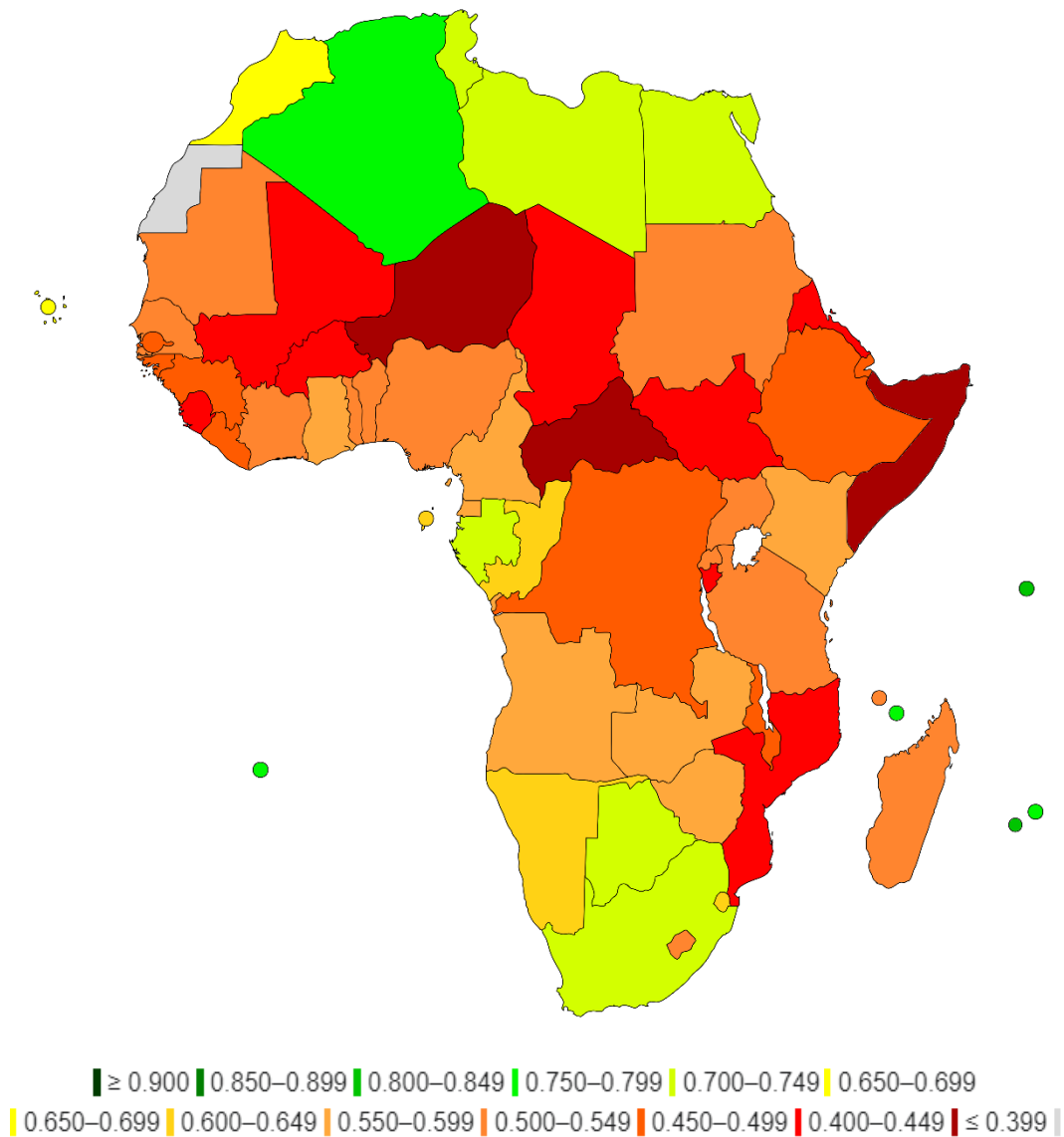
Annex A: Canvis projectats de la temperatura màxima diària anual, la humitat mitjana anual total del sòl en columna i la precipitació màxima anual a nivells d'escalfament global de 1,5 °C, 2 °C, 3 °C i 4 °C en relació amb 1850-1900.

With every increment of global warming, regional changes in mean climate and extremes become more widespread and pronounced

Font: (Intergovernmental Panel on Climate Change 2023, 14)

Annex B: Països africans segons l'Índex de Desenvolupament Humà 2020.

Font: (United Nations Development Programme 2020)

Referències

Acharya, Amitav. 2001. "Human security: East versus West." *International Journal* 56 (3): 442-460.

Adger, W. Neil. 1999. "Social vulnerability to climate change and extremes in coastal Vietnam." *World Development* 27 (2): 249-269.

Adger, W. Neil, Juan M. Pulhin, Jon Barnett, Geoffrey D. Dabelko, Grete K. Hovelsrud, Marc Levy, Úrsula Oswald Spring, and Coleen H. Vogel. 2014. "Human security." In *Climate Change: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 755-791.

African Partnership Forum. 2007. "Climate change and Africa." For *8th Meeting of the Africa Partnership Forum*. Berlin, Germany.

Barnett, Jon, and W. Neil Adger. 2007. "Climate Change, Human Security and Violent Conflict." *Political Geography* 26 (6): 639-655.

Brauch, Hans Günter. 2005. "The Conceptual Security Context: Human, Environmental and Water Security Do Water-related Social Vulnerabilities Create Human Security Threats, Challenges Vulnerabilities and Risks?" *Institute for Environment and Human Security*.

Brown, Oli. 2007. "Climate Change and Forced Migration: Observations, Projections and Implications." *Human Development Report*. https://www.iisd.org/system/files/publications/climate_forced_migration.pdf (consultat el 23 de gener de 2023).

Cooper, Robert. 2002. "The Post-modern State." In *Reordering the World: the long term implications of September 11*. London: The Foreign Policy Center.

Diamond, Jared. 2005. *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*. New York: Viking, Penguin Group.

El-Hinnawi, Essam. 1985. *Environmental Refugees*. United Nations Environment Programme. Nairobi: United Nations Environment Programme.

Escola de Cultura de Pau. 2022. "Alerta 2022! Informe sobre conflictos, derechos humanos y construcción de paz." Barcelona: Icaria Editorial.

Fund for Peace. 2022. “Fragile States Index.” <https://fragilestatesindex.org/> (consultat el 19 d’abril de 2023).

Galtung, Johan. 1969. “Violence, Peace, and Peace Research.” *Journal of Peace Research* 6 (3): 167-191.

Intergovernmental Panel on Climate Change. 2007. “Summary for policymakers.” In *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Intergovernmental Panel on Climate Change. 2023. “Summary for policymakers.” In *Climate Change 2023. Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)*.

Internal Displacement Monitoring Centre. 2021. “Internal displacements and total number of IDPs from 2008 to 2021.” *Global Internal Displacement Database*. <https://www.internal-displacement.org/database/displacement-data> (consultat el 23 de gener de 2023).

Kaldor, Mary. 2005. “Old Wars, Cold Wars, New Wars, and the War on Terror.” *International Politics* 42: 491-498.

Kumssa, Asfaw, and John F. Jones. 2010. “Climate change and human security in Africa.” *International Journal of Sustainable Development & World Ecology* 17 (6): 453-461.

Lederach, John Paul. 1998. *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington DC: United States Institute of Peace.

Newman, Edward. 2004. “The ‘New Wars’ Debate: A Historical Perspective is Needed.” *Security Dialogue* 35: 173-189.

Nordqvist, Pernilla, and Florian Krampe. 2018. “Climate Change and Violent Conflict: Sparse evidence from South Asia and South East Asia.” *Stockholm International Peace Research Institute* 2018 (4).

Reuveny, Rafael. 2007. “Climate Change-Induced Migration and Violent Conflict.” *Political Geography* 26: 656-673.

Scheffran, Jürgen, Michael Brzoska, Hans Günter Brauch, Peter Michael Link, and Janpeter Schilling (Eds.). 2012. *Climate Change, Human Security and Violent Conflict: Challenges for Societal Stability*. Mosbach: Springer.

Tilly, Charles. 2007. “Guerra y construcción del estado como crimen organizado.” *Relaciones Internacionales* 5: 1-26.

United Nations. 2010. “Human security.” (Report A/64/701). <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/263/38/PDF/N1026338.pdf?OpenElement> (consultat el 28 de desembre de 2022).

United Nations Development Programme. 1994. *Human Development Report 1994*. New York: Oxford University Press.

United Nations Development Programme. 2020. *Human Development Report 2020: The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene*. New York.

United Nations Environment Programme. 2021. “Climate action holds key to tackling global conflict.” <https://www.unep.org/news-and-stories/story/climate-action-holds-key-tackling-global-conflict> (consultat el 24 de març de 2023).

Urrutia, Pamela A. 2022. “Emergència climàtica i conflictes: reptes per a la pau a la regió MENA.” *Apunts ECP de Conflictes i Pau* 22.

World Bank. 2021. “Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP).” https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?most_recent_value_desc=true&type=shaded&view=map&year=2021 (consultat el 3 de gener de 2023).

